

Adriana Ferenčíková a kol.
Slovník slovenských nářečí III. P (poza) – R

Slovak Dialect Dictionary III. P (poza) – R

Stella Ondrejčíková

Kontakt / Contact

Mgr. Stella Ondrejčíková, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: stella.ondrejcikova@juls.savba.sk

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-9720-8256>

Acknowledgment

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 *Slovník slovenských nářečí IV.*

Ako citovať / How to cite

Ondrejčíková, S. (2023). Adriana Ferenčíková a kol. Slovník slovenských nářečí III. P (poza) – R. *Etnologické rozpravy*, 30(2), 116-120.

Adriana Ferenčíková, Katarína Balleková, Ľubica Dvornická, Martin Chochol, Gabriela Múcsková, Patrícia Ráczová, Miloslav Smatana, Dagmar Šimunová: *Slovník slovenských nářečí III. P (poza) – R*. Bratislava: VEDA, 2021, 816 s.

Bohatú lexiku dialektov používaných na území Slovenska predstavuje v postupne vychádzajúcich zväzkoch *Slovník slovenských nářečí*, ktorého tretí diel vyšiel v roku 2021 a obsahuje heslá písmen P a R. V súčasnej ére globalizácie slovník ponúka čitateľom možnosť nazrieť do minulosti a do hlbokej studnice pestrých slovenských nářečí, pričom kladie dôraz na kultúrne dedičstvo našich predkov.

Koncepcia spracovania nárečových hesiel v 3. zväzku nadväzuje na predošlé dva zväzky – *Slovník slovenských nářečí I. A – K* (1994) a *Slovník slovenských nářečí II. L – P* (2006).¹ Vedúcou vedeckou redaktorkou bola prom. fil. Adriana Ferencíková, CSc. Pod jej vedením sa autorskému kolektívu pozostávajúcemu z pracovníkov dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave podarilo na 816 stranách spracovať 10 678 hesiel. Pri tvorbe slovníka autori spolupracovali s odborníkmi z oblasti etymológie (Ľ. Králik) a nevyhnutná bola aj technická podpora (V. Benko).

Pri tvorbe jednotlivých slovníkových hesiel bola základným prameňom lexikálna a textová nárečová kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i. v Bratislave, menšie autorské kartotéky, rukopisné zbierky, predošlé dva zväzky *Slovníka slovenských nářečí*, štyri zväzky *Atlasu slovenského jazyka* (1968 – 1984), dotazníky pripravené pre účely koncipovania tohto atlasu, ako aj ďalšie dialektologické, historické, etymologické slovníky a etnologické diela. Vďaka novým poznatkom z oblasti etymológie v *Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny* Ľ. Králika (2015, 2019) a doplneniam z predošlých autorových etymologických prác bolo možné presnejšie identifikovať spoločný alebo odlišný etymologický pôvod slov než v predošlých dvoch zväzkoch. Vďaka rozvoju technológií, korpusovej lingvistiky a priebežnému digitalizovaniu archívnych fondov bolo možné pracovať aj s veľkým množstvom elektronických databáz a korpusov, priebežne vytváraných na pracovisku. Tým sa výrazne rozšírila pramenná báza, pôvodne prístupná vo forme lístkovej kartotéky. Možnosť elektronického vyhľadávania dokladov a overovania informácií značne prispela k čo najkomplexnejšiemu zachyteniu diferencovanosti slovenských nárečí. Neopomenuteľným prameňom boli aj novšie vedecké a teoretické práce, popularizačné regionálne slovníky, etnologické publikácie zamerané na javy tradičnej kultúry, vďaka čomu je nárečový slovník prínosný v mnohých spoločenskovedných a humanitných oblastiach. Využitie pramenného materiálu a spôsob spracovania konkrétnych hesiel a javov autori približujú v *Predhovore* slovníka.

Lexikálne jednotky spracované v slovníku majú podobu samostatných alebo odkazových hesiel. V záhlaví jednotlivých heslových statí stojí heslové slovo, ktoré má hláskovo aj pravopisne štandardizovanú podobu. Za heslovým slovom je uvedený slovnodruhový a gramatický, príp. štylistický kvalifikátor. Frazeologické jednotky sú spracované iba pri kľúčovom slove a v slovníku sa uvádzajú za značkou ●. Príslovia a porekadlá sa uvádzajú na konci state s frazeologickou jednotkou.

Publikácia je prínosom vo výskume vývinu slovenského jazyka i slovanských jazykov. Spôsobom koncipovania výkladu nárečových jednotiek sa poukazuje na jazykové kontakty slovenčiny s inými jazykmi, ktoré na ňu priamo alebo nepriamo v jednotlivých obdobiach jej vývinu vplývali. Z tohto hľadiska sú prínosné aj informácie o celonárodnom alebo len regionálnom výskyte danej lexémy prezentované geografickými kvalifikátormi označujúcimi nárečové regióny² v záhlaví hesiel alebo uvedením lokality pri konkrétnych

1 *Slovník slovenských nářečí* je súčasťou online Slovníkového portálu JÚĽŠ SAV (Jazykovedný ústav, b. d.), kde je v súčasnosti možné vyhľadávať heslá v prvých dvoch zväzkoch *Slovníka slovenských nářečí*. Na zaradení tretieho zväzku do slovníkového portálu sa pracuje.

2 Pri súhrnnej lokalizácii sa vychádza z tradičného členenia slovenských nárečí podľa *Atlasu slovenského jazyka I.* (1968a, 1968b).

dokladoch k heslám. Lokalizácia nejakého výrazu odráža okrem nárečovej rôznorodosti aj rôznorodosť tradičnej kultúry.

Vďaka zhromaždeniu pestrej lexiky, nárečovej frazeológie či ustálených slovných spojení odzrkadľujúcich kultúrne pozadie vývinu a fungovania nárečí v praktickom živote obyvateľstva žijúceho na našom území je slovník možné využiť aj na účely rôznych etnologických výskumov. Ide najmä o takú lexiku, ktorá môže doplniť výskumy zamerané na rôzne oblasti ľudovej kultúry alebo histórie. Výberovo uvádzame niektoré z okruhov s príslušnými príkladmi tak, ako sú spracované v slovníku:

- administratívno-právne vzťahy: **pravotár** m. odborník v práve, právnik; právny zástupca, advokát: *Boli sa poradiť s pravotárom o ton testamentě* Návojevce TOP; *Poto mi to vravev pravotár* Lupoč LUČ; **richtárčenie** s. obdobie pôsobenia (mládeneckého) richtára vo volenej funkcii: *Do vojenskich polnich fliaš sa virilo meno zvoleniho richtára a rog richtárčenia* Hon. Nemce KRU;
- náboženstvo: **pravoslávia** ž. východná kresťanská cirkev neuznávajúca autoritu pápeža; viera tejto cirkvi: *A totu pravoslaviju mi už tedi dočista prekláda za toto trapeňe, co ja zos tim dzeckom mala* Brezina TRB; *Tu pravoslavija bula a teras prišou gregokatolícki pup* Sobrance; **rocheta** ž. cirk. vrchné biele liturgické rúcho s úzkymi rukávmi siahajúce po kolena pre hierarchicky vyšších duchovných, krátka alba: *rocheta* Návojevce TOP;
- ľudové liečenie a povery: **prichodiť** nedok. 6. i neos. postihovať, zachvacovať, zmocňovať sa niekoho: *prichodí mu z očú* Čelovce MK – pociťuje nevoľnosť z urieknutia; *prichodzi jej do ošaleňa* Dl. Lúka BAR – je jej na zbláznenie; **rancesnak** m. liečivá rastlina, bot. cesnačka lekárska (*Alliaria officinalis*): *rancesnek* Bošáca TRČ;
- zvyky: **priezvedy** i **prezvedy** m. pomn. získavanie informácií, výzvedy: *Išieu som já najprú len tag na priezvedi, reku čuo a ako* Dol. Lehota DK; *Poslali hu na prezvedi, či bi ňedali ih d'ieuku za jej sina* Návojevce TOP; **rozchodné** s. spodst. prípitok pred rozchodom, pred rozlúčením: *Valasi skončili rosac a pili roschodnuo* Králiky BB;
- javy a činnosti spojené so zamestnaním a remeslami: **prihučiť** dok. v spoj. *prihučic potkovu* Hôrka POP – upevniť uvoľnenú podkovu; **rámovka** ž. remes. úzka ručná píľka, ktorej lis je napnutý v ráme: *Rámouka má menšie zubi ako kuša a dá sa zvrtať na obidve straňi* Pukanec LVI; *Menšie píli, to boli rámouke* Prochot NB; *rámouka* Lipt. Mikuláš, Lutila KRE, Závadka n. Hron. BRE; *rámofka* Brestovec MYJ;
- javy a činnosti spojené s prácami vykonávanými v domácnosti a v hospodárstve: **prasy** m. pomn. drevený lis na lisovanie tvarohu: *Alebo sa dá siro do prasuov a je pekní tvaroch, ten sa mohol odložidz aj na celí rok* V. Rovné BYT; **rezec** m. or kto zakáľa prasa: *Ke ca prasa rozrobiuo, pozerali, akú ranu dostauo, a vid'eli, akí rezedz bou ten, čo prasa zaklau* Zázrivá DK;
- rodina a jej organizácia: **premieň** i **priemeň** m. expr. vymenené, podhodené dieťa (aj ako nadávka): *priemen* Bobrovec LM; *premién* Vlachovo ROŽ; *premieň* Tisovec RS; **rodičiť sa** nedok. zachovávať, pestovať rodinné styky a väzby: *Pokiaľ oťedz a mama budú žit, bud'eme sa rodičiť, abi zme sa spoločne ťešili* Králiky BB; *Ti sa len veľmi rodičá s tú Annu, no šag_e to pekné* Bzince p. Jav. NMV;

- strava: **pozrnový** príd. (*pozarňovi*) v spoj. *pozarňova muka* Niž. Repaše LVO – múka najlepšej kvality z prvých mlecích procesov; **pražúch** m. šar. opražený al. opečený krajec chleba, hrianka: *Na frištig jim zrobila pražuchi s cesnikom* Chmin. Jakubovany PRE; *Pražuch dobri s cesnikom* Torysa SAB;
- odievanie: **ropkaný** príd. (*rupkani*) naskladaný do úzkych záhybov, plisovaný: *Rupkani kabat, to taki drobno poskladani* DI. Lúka BAR; *ropkani kabat* Rozhanovce KOŠ; **riamený** i **rámený** príd. upravený úzkymi záhybmi (na látke, na koži a pod.), riasený: *Rámení spoňník a rukáuce sa nosili na žial* Návojovce TOP; *Mamastará mali rámené čižmi, nosili ih na víročité sviatki* Návojovce TOP; *riamení vokolek* Košec Rovné ILA;
- frazeológia a ustálené slovné spojenia: **preliať** dok. *ces pažerák preláu celí majetek* Bánovce n. Bebr.; *šecko preliau gágoron* Pukanec LVI; *šetko hrlom prelál, šecko prelál cez hrtán* Bošáca TRČ – všetko prepil; **rod** m. *to bud'e po rod'e* Návojovce TOP – je to dedičné (napr. o chorobe), *id'e to rodom* Krivá DK – o vrodených dispozíciách, vlastnostiach.

V priebehu 20. storočia dochádzalo k spoločenským, hospodárskym a politickým zmenám, v dôsledku ktorých sa menil a prispôboval jazyk aktuálnym požiadavkám spoločnosti. Spolu so zánikom niektorých reálií sa začal aj proces zániku či ustupovania ich pomenovaní v regionálnych dialektoch. Jedným z cielených úsilí, ktoré na lokálnej i národnej úrovni prispievajú k ochrane či revitalizácii dialektov, je aj spracúvanie a vydávanie *Slovníka slovenských nárečí*. Napriek tomu, že ide o akademický slovník, možnosti jeho využitia siahajú za hranice lexikografickej interpretácie jazyka. Slovník sa stáva prameňom jazykovedného, ale aj interdisciplinárneho výskumu, napríklad pre poznávanie historického pozadia spoločnosti, jej kultúry, zvykov a obyčajov.

Referencie

- Buffa, F. (1978). *Atlas slovenského jazyka III. Tvorenie slov* (2. časť). Bratislava: VEDA.
- Ripka, I., Buffa, F., Ferenčíková, A., Habovštiak, A., Lipták, Š., Malíková, O., Nižnanský, J., Šikrová, J. (1994). *Slovník slovenských nárečí I. A – K*. Bratislava: VEDA.
- Buffa, F. (1981). *Atlas slovenského jazyka III. Tvorenie slov* (1. časť). Bratislava: VEDA.
- Ferenčíková, A., Balleková, K., Dvornická, Ľ., Chochol, M., Múcsková, G., Ráczová, P., Smatana, M., Šimunová, D. (2021). *Slovník slovenských nárečí III. P (poza) – R*. Bratislava: VEDA.
- Habovštiak, A. (1984a). *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika* (1. časť). Bratislava: VEDA.
- Habovštiak, A. (1984b). *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika* (2. časť). Bratislava: VEDA.
- Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. (b. d.). *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV*. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Králik, Ľ. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- Králik, Ľ. (2019). *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (2. opr. vyd.). Bratislava: VEDA.

Ripka, I., Balleková, K., Dvornická, L., Felixová, I., Ferencíková, A., Košková, A., Múcsková, G., Smatana, M. (2006). *Slovník slovenských nářečí II. L – P* (povzchádzať). Bratislava: VEDA.

Štolc, J. (1978). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia* (2. časť). Bratislava: VEDA.

Štolc, J. (1981). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia* (1. časť). Bratislava: VEDA.

Štolc, J., Buffa, F., Habovštiak, A. (1968a). *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus* (1. časť). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Štolc, J., Buffa, F., Habovštiak, A. (1968b). *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus* (2. časť). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.